

IVO GOLDSTEIN

Gledišta o objektivnosti i subjektivnosti
u historijskom istraživanju prema novim
njemačkim izdanjima¹

Mnogi se historičari pitaju o osnovnim teoretskim normama historijske znanosti, jer su one direktno povezane s njihovom svakodnevnom istraživačkom praksom. Prije su se teoretskim pitanjima historijske znanosti bavili ponajviše filozofi, ali sa svog, apstraktnog stajališta, bez znanja i iskustva u praktičnom historijskom istraživanju. Pokraj šezdesetih godina neki su historičari, prvenstveno iz Savezne Republike Njemačke i Francuske, pod parolom »više teorije«, jer postoji »teorijski deficit«, počeli pisati o pojedinim pitanjima koja im se nameću u tijeku historijskog istraživanja. Smatrali su da je sustavno raspravljanje o teoretskim problemima potrebno iz didaktičkih razloga, ne zato da bi se potpuno odbacila i degradirala stara historija i na to mjesto dovela neka nova, opet ograničena teorija, već da se takvim pristupom omogući mnogostrukost ishodišta, ciljeva i metoda s nezaobilaznim oslonom na ostale društvene znanosti.

Dok francuski historičari teoretska razmatranja uključuju u svoju historičarsku raspravu, pa njihovi nazori proizlaze direktno iz proučavanja nekog perioda ili oblasti ljudskog djelovanja, zapadnonjemački historičari pišu specijalne rasprave ili knjige posvećene metodološkim problemima historijske znanosti koji su vrijedni pažnje.

Jedno je od najvažnijih pitanja s kojim se suočavaju historičari, čiji je cilj da pokušaju nadvladati tradicionalni pristup historiji kao znanju o pojedinačnim neponovljivim povijesnim činjenicama, historijska objektivnost. Između prilično mnogo knjiga u SR Njemačkoj, koje sadrže rasprave o objektivnosti u historijskom istraživanju, karakteristične su dvije zbirke članaka: »Historijska objektivnost«, Göttingen 1975. i »Objektivnost i pristranost«, München 1977.

Svojom se zanimljivošću i kvalitetom u knjizi »Historijska objektivnost« izdvajaju članci Adama Schaffa »Borba za objektivnost historijske spoz-

¹ Riječ je o zbirkama članaka: »Historische Objektivität«, Göttingen 1975. i »Objektivität und Parteilichkeit«, München 1977. Ovaj je prilog referat s postdiplomskog studija Hrvatska povijest srednjeg vijeka na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Izrađen je na kolegiju »Metodologija historije« kod prof. dr M. Gross.

naje»², zatim Karla Georga Fabera »Objektivnost u historijskoj znanosti« te Jörna Rüsena »Prepirka oko vrijednosnih sudova i napretka spoznaje. Skice za tipologiju problema objektivnosti u historijskoj znanosti«.

U knjizi »Objektivnost i pristranost« čini mi se da su zanimljivije od ostalih rasprave Jürgena Kocke »Primjerenost kriterija historijskih argumenata« i »Partijnost u marksističkoj historiografiji Demokratske Republike Njemačke«, Karla Georga Fabera »Uporaba rezultata historijske znanosti u političkoj diskusiji«, te članak Wolfganga J. Mommsena »Perspektivni karakter povijesnog izvješća i pitanje pristranosti i objektivnosti historijske spoznaje«.

U historijskoj su se znanosti dugo sukobljavala dva oprečna, ali danas već preživjela mišljenja: znameniti njemački historičar Leopold von Ranke smatrao je da povjesničar mora samo »točno pokazati, što se zapravo dogodilo«, dok je njegov sunarodnjak Johann Gustav Droysen bio karakterističan predstavnik suprotnog mišljenja — kritizirao je »eunušku objektivnost«, mislio da je samorefleksija historičara u njegovu tekstu i da su za sadržaj povijesne monografije, odnosno tumačenje povijesti, bitni historičareva ličnost, njegov društveni status, politički i filozofski pogledi.

Dakle, to su dvije krajnosti o istom pitanju na koje svaki suvremeni historičar mora barem pokušati dati odgovor. Međutim, bitna je razlika u postavljanju pitanja o objektivnosti i subjektivnosti historije između suvremenih njemačkih historičara Rankea i Droysena ta, što ih dijeli vremenska razlika od jednog stoljeća i što se u tom vremenu umnogome promijenio smisao i cilj historijskog istraživanja. Ranke i Droysen zadovoljavali su se, u principu, utvrđivanjem pojedinih činjenica i to im je bio i osnovni cilj istraživanja. Današnjim historičarima modernijih nazora pojedina je činjenica tek prvobitnost, nezaobilazni put prema konstrukciji sinteze. Naime, u Rankeovo doba bilo je važno poredati podatke po kronološkom slijedu i tako ih objaviti, bez pokušaja da se izvede zaključak o ulozi dotičnog »povijesnog slučaja« u cjelokupnom povijesnom toku. U takvom se slučaju postavlja samo pitanje kako su ga formulirali Ranke i Droysen — prilazi li historičar činjenicama hladno, strogo bezosjećajno i znanstveno ili *a priori* s predrasudama, simpatijama ili antipatijama prema nekoj ličnosti, stranci ili državi. Danas, kad bi prvi stupanj u istraživanju imao biti utvrđivanje historiografske činjenice, konstrukcija koja se temelji na poznavanju većeg broja pojedinih povijesnih činjenica, jasno je da se bit problema »historijska objektivnost« iz temelja mijenja. Moguće je, pa čak i vrlo vjerojatno, da dva moderna historičara, koji prilaze istom materijalu potpuno objektivno, dođu do različitih pa čak i do potpuno proturječnih zaključaka o nekoj povijesnoj materiji. Zašto je tako, može li se to izbjeći i kako, informirat ću čitaoca na temelju pročitanih rasprava.

Problem objektivnosti historijske spoznaje samo je dio pitanja je li historija znanost ili grana umjetnosti. Danas vrlo malo stručnjaka postavlja doslovce takva pitanja. Diskusija se mnogo više vodi oko tema — što je subjektivnost, što relativizam u historiji, je li historijska znanost sluškinja

² Schaff je i autor knjige »Geschichte und Wahrheit«, Wien — Frankfurt — Zürich 1970.

interesa suvremenika, ovisi li istina prvenstveno o prostoru, vremenu i osobi autora. Zatim se takvi nazori o objektivnosti i subjektivnosti historije prenose i na pitanje o njenoj znanstvenosti. Nije problem samo u tome da se takva razmišljanja zamijene realnijim gledištima pomoću analize historijskih radova, već raspravu treba proširiti i na polje teorije, gotovo na filozofska pitanja, jer je problem spoznaje prvenstveno područje filozofije.

Objektivno i subjektivno, objektivnost i subjektivnost višeznačni su pojmovi, vrlo relativni. Ipak, prema Schaffu, moguće je odrediti što bi bila objektivna spoznaja:

1. vjerno odražava objekt,
2. spoznaja koja zadovoljava sve,
3. slobodna od emocionalnog bojenja i obavezne pristranosti.

Subjektivna bi spoznaja, nasuprot objektivnoj, bila:

1. vezana uz subjekt,
2. ne uviđa mnogostrukosti spoznaje,
3. obojena emocionalno i zato pristrana.

Jürgen Kocka pokušao je odrediti više stupnjeva »objektivnosti« i »subjektivnosti« spoznaje. Smatrao je da su njegovi rezultati relativni i teško primjenjivi u konkretnim slučajevima, ali je ipak iznio ovakvu podjelu:

1. objektivna znanstvena spoznaja,
2. jednostrana znanstvena spoznaja,
3. pristrana spoznaja,
4. iskrivljivanje i falsificiranje povijesti.

Kocka je i obrazložio ovu svoju »podjelu«:

1. objektivnom znanstvenom spoznajom mogu se istodobno služiti dva ili više historičara, a da o istim problemima dođu do različitih rezultata. Dakle, objektivna znanstvena spoznaja ne isključuje nesuglasice u zaključcima;

2. granice historičareva izbora između mnogobrojnih podataka u okviru znanstvene spoznaje i jednostrane znanstvene spoznaje bit će prijedene:

- a) kad se povrijede posebna pravila i metode historičarske struke,
- b) kad se povrijede pravila formalne logike,
- c) kad historičar ne poznaje širu problematiku, u vremenu i u prostoru.

3. Granice između jednostrane znanstvene spoznaje i pristrane spoznaje bit će prijedene:

- a) kad angažman autorov sprečava punu primjenu znanstvenih pravila i metoda,
- b) kad je straživač spriječen psihološkim, institucionalnim ili političkim pregradama da revidira, modificira ili popuni svoje rezultate,
- c) kad nema slobodne razmjene mišljenja u kojoj bi i znanstvenici oprečnih gledišta došli do riječi.

4. Granice između pristrane spoznaje i iskrivljavanja i falsificiranja povijesne istine bit će prijedene:

- a) ne uvijek kad znanstvena spoznaja služi izgradnji i formulaciji političkog cilja kao dodatno opravdanje i legitimacija, već

- b) kad sadržaj historijskih objašnjenja direktno dopijeva u službu politike,
- c) kad su prekršena sva osnovna pravila historijskih metoda i same struke.

Suvremeni historičari tvrde da su povijesne činjenice tek početak, priprema za historijsku konstrukciju. Na temelju činjenica, koje se crpu iz mnogobrojnih izvora, zadatak je rekonstrukcija. Historijski rezultati nisu prvobitnost, izvornost, nego konstrukcija, a uzrok tome je historičar koji mora po nekim općevažećim, ali i po svojim individualnim kriterijima izabrati izvore koji mu čine bazu rekonstrukcije prošlosti. Mora, također, izabrati i činjenice kojima se služi u određenim istraživanjima. Povijesne činjenice i njihova historiografska konstrukcija zavise, dakle, umnogome i od historičara. Samim saznanjem da u znanstvenoj historijskoj spoznaji subjektivni faktor igra neku ulogu, historija ne gubi svoj objektivni karakter.

Svaki historičar u svom istraživanju ima polaznu točku, koja može biti vrlo različita. Netko će više proučavati ekonomske, drugi socijalne strukture, pokušati biografijom neke ličnosti ocrtati i smjerove razvoja društva, ili će, slijedeći razvoj društva, prikazati i djelovanje značajnih osoba. Takvih je primjera neizmjereno mnogo, a upravo težište historičareva interesa djelomično određuje i konačni rezultat. Zaključci historičara bit će uvjetovani i utjecajem dotad već pročitane literature, već usvojenih metodoloških i teoretskih načela. Očito je da će i prethodno usvojeni vrijednosni sustavi i znanje imati značajnu ulogu u formuliranju krajnjih rezultata. Zašto je tako, već nam je vrlo jasno odgovorio Marx: društveno biće određuje i stvara čovjekovu svijest. A pozitivisti kažu da su različite ocjene u istraživanjima rezultat različitih interesa (ali, koji su prvenstveno uvjetovani čovjekovom svijesću, a ne nekim prizemnim pobudama). Uvažavajući oba ova mišljenja, znači da su »polazne točke« svakoga historičara različite pa su tako i njihovi rezultati različiti.

Opet bih posegnuo za klasifikacijom Jürgena Kocke i još jedanput naglasio što po njegovu mišljenju uvjetuje višestrukost tumačenja i argumentacije jedne te iste teme u povijesti:

1. Svaka je rasprava ili argumentacija selektivna, svaka činjenica, objašnjenje, izabrano je između nekoliko drugih. Budući da je tako, uvijek postoji više historijskih argumentacija.
2. Složene historijske argumentacije ovisne su i o vanjskim faktorima:
 - a) izbor teme ovisi o iskustvu, angažiranosti i pogledu na svijet i na historijsku znanost;
 - b) o izboru pojmova i primjena objašnjavanja i konačnog rješenja — sve ovisi i o tome koji je aspekt u istraživanju naglašen;
 - c) što je kao konačno rješenje i prihvatljivo za historičara.
3. Historiografija se upotrebljava i za razne izvanznanstvene, političke ciljeve. Historijsku spoznaju i njene rezultate određuju i ciljevi njene uporabe.

Upravo je različite situacije u kojima se historijska znanja koriste u političkoj diskusiji pokušao odrediti Karl Georg Faber:

1. povijest kao zbirka primjera:

- a) navođenje događaja — pozitivnih i negativnih primjera;
- b) izvođenje konkretnih prava ili moralnih obveza iz historijske zbirke primjera;
- c) uporaba političkih događaja kao znakova i simbola za trenutno i dugoročno političko djelovanje.

2. Povijest kao uzajamnost smisla i djelovanja:

- a) pričanje povijesti kao uzajamnost smisla i djelovanja (npr., tako su djelovali oni, tako moramo i mi i nećemo pogriješiti);
- b) povijest kao uzajamnost djelovanja struktura (ono što se događa u ekonomiji, sada će se i u politici);
- c) primjeri kao simptomi historijskog trenda.

3. Povijest kao argument za političku akciju.

Faber navodi i uobičajene greške koje čine političari pri korištenju rezultata historijske znanosti:

- 1. pozicija stranke (partije) koja osnovu za svoju djelatnost opravdava interpretacijama iz historiografije umnogome određuje i njezin odnos prema povijesti;
- 2. znanstveno objašnjenje — ne pričanje! — ima uvijek u vidu sinkronu strukturu. Izdvajanje bilo koje pojedinačne činjenice iz totaliteta nužno je osiromašenje složenosti povijesne zbilje;
- 3. prognoze u povijesti mnogo su manje sigurne nego one u prirodnim znanostima, jer nema pravih kriterija za njihovo davanje. Političke prognoze uvijek su između instrumentalizacije znanosti i samozvanih proroka;
- 4. granice između dugoročne strategije i svakodnevne politike gotovo i nema, pa se povijesne činjenice pokušavaju prilagoditi i toj okolnosti;
- 5. selektivnost, vjerojatnost i instrumentalizacija historijske znanosti umanjuju vrijednost i točnost uporabe historijskih činjenica u politici;
- 6. granica između filozofije povijesti i ljudskog iskustva vrlo je mala što ima negativne posljedice za onoga koji se koristi historijskim podacima u političkoj diskusiji.

Očigledno je, dakle, da historijska znanost omogućava samo »relativnu objektivnost«, a zbog različitih polaznih točaka političara i višeznačnosti historijsko-političkog rječnika vrlo su često u političkoj uporabi povijesne činjenice necjelovite, pa čak i iskrivljene i netočne.

Činjenicu da se povijest mora nakon nekog vremena pisati iznova možemo objasniti i time da se historijska slika mijenja s vremenom, kako se mijenja naše znanje o problemu:

- a) otkrivaju se novi izvori, koji nam daju nove informacije;
- b) ti izvori ne bacaju novu svjetlost samo na cjelokupnu sliku, nego i na obavijesti već poznatih izvora;
- c) s vremenom, u ljudi sazrijeva jasnija spoznaja o posljedicama određenih događaja;
- d) moderniziraju se metode, cjelokupna se problematika gleda iz drugog kuta — prolazi vrijeme a ono je višestruko bitan faktor u tom »subjektivnom faktoru«.

Kad se zapitamo što razumijevamo pod objektivnošću i pokušamo dati filozofski odgovor, on je vrlo jednostavan — historijska je spoznaja kao i druge spoznaje objektivna, jer je spoznaja objektivna ako je rečenica istinita. Ali čak i kad bismo cilj historijskog istraživanja označili kao traženje istine, odgovor nije tako jednostavan.

Istraživač ne može uspješno analizirati objekt svoje znanstvene spoznaje, ako nema već određenu hipotezu o pitanju koje obrađuje. Dakle, osim što se historičar upoznaje s objektom istraživanja, u analizi mora sudjelovati aktivno i subjekt, sam historičar, i samim tim istraživanje gubi »strogu objektivnost«.

»Stroga objektivnost« ne postoji. Subjektivni faktor, istraživač, sam je objekt historijske spoznaje, ako spoznaju shvatimo kao subjekt. Historičar je *de facto* dio povijesti.

Svaka spoznaja, pa i historijska, ne može biti potpuno objektivna, ali je i protivna podjeli na subjektivno-objektivno. Znanstveni se problem sastoji u tome da se određena tematika istraži i izvedu o tim temama zaključci. Treba pokušati znanstveni zadatak realizirati uvažavanjem općenitih zakona, izbjegavajući množenje subjektivnih faktora. Individualna je spoznaja uvijek ograničena i nužno opterećena subjektivnošću, rezultati su uvijek polovične i relativne istine. Ali, povijesni proces spoznaje je proces odbacivanja polovičnih i relativnih istina, formulacija opsežne i obuhvatne istine.

Proces prevladavanja subjektivnih faktora ima uvijek društveni karakter, jer se suradnja između znanstvenika i njegovih čitalaca i kritičara ostvaruje u društvu. Jürgen Kocka pokušao je odrediti faktore zbog kojih se sudionici ili slušači opredjeljuju za ovo ili ono objašnjenje. Pita se, dakle, mogu li se, i kako, ocjenjivati i mjeriti pojedini argumenti:

1. nekom će se objašnjenju dati prednost, drugo će se uključiti u njega;
2. dat će se prednost onom objašnjenju koje više objašnjava predmet istraživanja;
3. prihvatit će se ono objašnjenje, tumačenje koje će imati više publike — nikako se ne smije zaboraviti društvena funkcija historijske znanosti;
4. prihvatit će se ono objašnjenje koje je bliže čitaočevu shvaćanju i njegovom prethodnom znanju.

Historičar je društveno determiniran, on utječe na svoju znanstvenu spoznaju svojim predrasudama, fobijama, sklonostima, pristranostima, ali je njegov pogled subjektiviziran osim toga i prihvaćenim teorijama, ideologijama i dogmama, usvojenim vrijednosnim sistemima.

Historičar toga mora biti svjestan. On je vrlo često sposoban i za samokritiku u toku svog radnog zadatka, ali i nakon njegova završetka, u diskusiji i polemici.

Zapitat ćemo se onda, je li historijska spoznajna metoda nešto »manje vrijedno«, usporedimo li to s metodama takozvanih »egzaktnih znanosti«? To je osnovno pitanje stare raspre i prepirke društvenih znanosti s »egzaktnima« (koje ni izdaleka nisu u pravom smislu riječi »egzaktn«).

A odgovor je vrlo jednostavan: svaka znanost ili pojedine grupe znanosti služe se različitim metodama spoznaje subjekta koje su međusobno neusporedive. Potpuno je neumjesno pitanje, dakle, koja je metoda vrednija ili »bolja«, jer to ovisi o dokaznim sustavima i kriterijima mišljenja i rasuđivanja.

I na kraju, možda je banalna tvrdnja da je historijski spoznajni proces znanstven, a time i objektivan. Ipak, ta banalna tvrdnja svakako je i točna.